

Toelichting

<i>I De orden</i>	848
<i>II Opbouw van de orden</i>	850
<i>III Gang door de dienst</i>	859
<i>IV Leesroosters</i>	901
<i>V Liturgisch jaar</i>	906
<i>VI Liturgische taal</i>	930
<i>VII Riten en symbolen</i>	933
<i>VIII Het kerkgebouw</i>	937
<i>IX Met de kinderen</i>	945
<i>X De gemeente viert</i>	947

I - De orden

Deze proeve van het Dienstboek biedt een viertal orden voor de eredienst van de gemeente op de dag des Heren en andere feest- en gedenkdagen.

Orde I, de heilige Schrift en de Maaltijd van de Heer

Orde II, de heilige Schrift, gebeden en gaven

Orde III, de leerdienst

Orde IV, de samenkomst van de huisgemeente

Orde I, de heilige Schrift en de Maaltijd van de Heer

De zondagmorgendienst bestaat uit twee delen die vanaf het begin zo nauw met elkaar verbonden zijn geraakt, dat zij één gestalte van eredienst vormen. Het eerste deel, de dienst van de heilige Schrift, gaat terug op een type dienst waarin de verkondiging en de catechese centraal staan. Onder meer in het evangelie van Lucas wordt deze synagogale vorm van eredienst verondersteld (Luc. 4:14-30). Door de eeuwen heen vinden we de 'Schriftdienst' als een zelfstandige vorm die op alle dagen van de week plaats kan vinden. Op de dag des Heren raakt de verkondiging van de heilige Schrift nauw verbonden met de viering van de Maaltijd van de Heer. De eenheid van Schrift en Maaltijd wordt beeldend beschreven in het verhaal van de Emmaüsgangers (Luc. 24:13-35). Ook in de Handelingen van de Apostelen wordt het onderricht en 'het breken van het brood' in één adem genoemd (Hand. 2:42). En op de eerste dag van de week komt de gemeente in Troas bijeen om het brood te breken, waarbij Paulus een toespraak houdt (Hand. 20:7). Nadat in de loop der eeuwen de nadruk was komen te liggen op de Maaltijd, werd in de tijd van de Reformatie een hernieuwd accent gelegd op de verkondiging van de Schriften in de eredienst op de zondag, maar ook op de overige weekdays. Toch bleven de lutherse en de gereformeerde traditie de nadruk leggen op de verbondenheid van Schrift en Maaltijd van de Heer als karakteristiek voor de heiliging van de dag des Heren.

De eerste orde geeft aan hoe deze verbondenheid van beide delen van de dienst vorm krijgt zowel in een meer oecumenisch georiënteerde als in een gereformeerde traditie. De vormen van eredienst zijn in beide tradities facetten van dezelfde

de intentie: de viering en de heiliging van de dag des Heren. Om deze reden worden de mogelijke varianten binnen één orde aangegeven. Het Dienstboek volgt daarmee de ontwikkelingen die wij aantreffen in recente dienstboeken van kerken van lutherse, gereformeerde en presbyteriale signatuur in Europa en Noord-Amerika.

Orde II, de heilige Schrift, gebeden en gaven

In de traditie van de Reformatie wordt in het algemeen de Tafel van de Heer niet alle zondagen aangericht. Het accent valt in de zondagsdiensten op het onderricht en de prediking uit de heilige Schrift. Het verband met en de verwijzing naar de Maaltijd van de Heer wordt verondersteld bij de inzameling van de diaconale gaven en het gebed des Heren (als avondmaalsgebed bij uitstek). Ook in de dankzegging die in een Schriftdienst aan de voorbede voorafgaat zijn dezelfde elementen te vinden als in de grote dankzegging (de prelatie) waarmee het tafelgebed bij de Maaltijd van de Heer begint. Orde II verschilt in beginsel dan ook niet van Orde I, maar is omwille van de praktische bruikbaarheid als een zelfstandige orde aangegeven.

Orde III, de leerdienst

In de leerdienst wordt een verbinding gelegd tussen eredienst en catechese. Al in voor-reformatorische tijden hebben deze diensten een eigen plaats in het leven van de gemeente. Het onderricht uit de heilige Schrift kan in de leerdienst worden geordend aan de hand van de verschillende catechismussen. Ook andere gezaghebbende geschriften uit de traditie van de kerk kunnen als leidraad dienen. De ordening van deze diensten is eenvoudig. Zij volgt de primaire drieslag, die kenmerk van alle eredienst is: *lezing, overweging en gebed*. De concrete invulling kan variëren. Naast de preek kunnen verschillende vormen van toeëigening worden benut. Te denken valt aan gesprek, bibliodrama, muziek, dans en andere vormen van expressie.

Orde IV, de samenkomst van de huisgemeente

Vele gemeenten worden gevormd door een samengaan van meerdere kleine kernen. Het is dan niet altijd mogelijk elke zondag een kerkdienst te houden waarin een predikant voorgaat. Soms ook wordt nadrukkelijk gekozen voor een viering waarin de onderlinge bemoediging centraal staat. De kerk

spreekt dan van een huisgemeente. De orde voor de samenkomst van de huisgemeente verlangt geen ambtelijke aanwezigheid van een predikant, wel draagt de kerkenraad verantwoordelijkheid voor deze samenkomsten. Dit wordt tot uitdrukking gebracht doordat tenminste één kerkenraadslid (mede) leiding geeft aan de viering. Omdat deze vieringen in de eerste plaats onderlinge samenkomsten van gemeenteleden zijn, verwijzen zij naar de viering van het dagelijks gebed. Ook daar is ieder gemeentelid geroepen om, zo nodig, voorganger te zijn. In de orde voor de samenkomst van de huisgemeente wordt daarom verondersteld dat elke deelnemer in principe aandeel kan hebben in de leiding van de viering. De elementen voor de orde zijn goeddeels ontleend aan de orden voor het dagelijks gebed. De orde gaat ten opzichte van het dagelijks gebed een eigen weg, omdat niet het psalmgebed centraal staat, maar de omgang met de heilige Schrift in lezing en overweging. Daarnaast vormen, zoals in elke eredienst het geval is, de lofzang en het gebed het dragende kader van deze viering op zondagmorgen.

II - Opbouw van de orden

In de zondagmorgendienst staat de verkondiging van de heilige Schrift, al dan niet verbonden met de Maaltijd van de Heer, centraal. Gebeden en liederen leiden de dienst in en besluiten hem.

De opbouw van de dienst tekent de weg die de gemeente gaat in de eredienst:

- Voorafgaand aan de dienst staan persoonlijke gebeden voor huis en kerk en consistoriegebeden aangegeven. Zij hebben betrekking op de *opgang* naar het huis van de Heer.
- In de *intrede* nadert de gemeente voor het aangezicht van de Heer. Gebeden van toenadering en schuldbelijdenis, intredelied, begroeting en huldiging van de Heer, verbonden met de roep om ontferming voor de nood van de wereld, zijn mogelijke stappen op de weg van de intrede. Men kan de dienst ook langs een ander spoor binnengaan, namelijk via een verootmoediging, gevolgd door de Tien Woorden als teken van Gods genadige toe-

wending in zijn verbond. Het geheel van de intrede komt samen in de kern ervan: het gebed van de zondag of het gebed om verlichting met de heilige Geest.

- De *lezing en verkondiging van de heilige Schrift* krijgt gestalte in het lezen en horen van de Bijbel, het zingen van psalmen en gezangen en de prediking. De verkondiging wordt bevestigd in het bidden van de geloofsbelijdenis of het zingen van een geloofslied.
- In de *voorbede* treedt de gemeente in voor de wereld veraf en dichtbij. De voorbede kan in nauwe aansluiting bij de Schriftuitleg aan de inzameling en het delen van de gaven voorafgaan. Zij kan ook opgenomen worden in het geheel van de gebeden aan tafel. De inzameling van de diaconale *gaven* is verbonden met de voorbereiding van de tafel en verwijst daarnaar, ook als deze niet wordt aangericht. Als de Maaltijd van de Heer wordt gevierd, kunnen de inzameling en voorbereiding van de tafel worden voorafgegaan door een toeleiding en nodiging.
- De *Maaltijd van de Heer* in engere zin begint met het tafelgebed. De kenmerkende aspecten van dit gebed zijn: de lofprijzing van de Vader, de gedachtenis van de Zoon, de bede om de heilige Geest, de gemeenschap van de heiligen en de verwachting van het Koninkrijk der hemelen. In de gereformeerde traditie zijn onderwijzing en gebed met elkaar verbonden. In de gemeenschap van brood en wijn oefent de gemeente gemeenschap en verzoening met haar Heer en met elkaar, midden in de wereld waarvan zij deel uitmaakt.
- *Zending en zegen* zetten de gemeente op het spoor van de Messias in kerk en wereld en bemoedigen haar tot getuigenis en dienst.

Het aantal vaste elementen is beperkt gehouden, de variatiemogelijkheden worden daarentegen ruim geboden, ter bevordering van de afwisseling en de eigen creativiteit. De facultatieve rubrieken staan *cursief* afgedrukt. In het volgende hoofdstuk worden de orden zodanig verklaard en toegelicht, dat het mogelijk wordt zelf elementen van de dienst vorm te geven en liturgische teksten te formuleren. Als immers de zin en het karakter van elk onderdeel duidelijk zijn, kunnen ook andere (of nieuwe) teksten zinvol gaan functioneren binnen het hier geschetste grondpatroon. In schema gebracht ontstaat het volgende beeld:

I. De heilige Schrift en de Maaltijd van de Heer

vaste elementen

variabele elementen

OPGANG

*gebeden thuis / in de kerk
klok luiden
vooroefening
consistoriegebed
(orgel)muziek
inleidend woord
kaarsen aansteken
stilte*

INTREDE – A

(apostolische) groet

bemoediging

gebed van toenadering

psalm / intredelied
op deze plaats
of voor groet/bemoediging
kyrie

*gloria
gebedsgroet*

gebed van de zondag of
gebed om verlichting met
de heilige Geest

INTREDE – B

(apostolische) groet

bemoediging
psalm / intredelied
op deze plaats
of voor groet/bemoediging

*verootmoediging
Tien Woorden*

gebed van de zondag of
gebed om verlichting met
de heilige Geest

DE HEILIGE SCHRIFT
een of meer lezingen
(met liederen) uit
de heilige Schrift

lezing uit het Oude Testament
psalm
lezing uit de brieven
halleluja-vers of psalm of lied
lezing uit het evangelie
acclamatie

preek

geloofsbelijdenis / lied

DE MAALTIJD VAN DE HEER – A
voorbede
op deze plaats
of na het gebed over de gaven

nodiging
vredegroet
lied/muziek
gebed over de gaven

inzameling van de gaven

(voorbede)
tafelgebed

sanctus/benedictus

Onze Vader

vredegroet
agnus Dei
lied en/of muziek

gemeenschap van brood
en wijn
gebed na de Maaltijd

DE MAALTIJD VAN DE HEER – B
nodiging en onderwijzing
inzameling van de gaven
inzettingswoorden
gebeden

Onze Vader
gemeenschap van brood
en wijn
gebed na de Maaltijd

lied

ZENDING EN ZEGEN

lied

zending
zegen

lied

II. De heilige Schrift, gebeden en gaven of gaven en gebeden

vaste elementen

variabele elementen

OPGANG

*gebeden thuis / in de kerk
klok luiden
vooroefening
consistoriegebed
(orgel)muziek
inleidend woord
kaarsen aansteken
stilte*

INTREDE – A

(apostolische) groet

bemoediging

gebed van toenadering

psalm / intredelied
op deze plaats
of voor groet/bemoediging
kyrie

*gloria
gebedsgroet*

gebed van de zondag of
gebed om verlichting met
de heilige Geest

INTREDE – B

(apostolische) groet

bemoediging
psalm / intredelied
op deze plaats
of voor groet/bemoediging

*verootmoediging
Tien Woorden*

gebed van de zondag of
gebed om verlichting met
de heilige Geest

DE HEILIGE SCHRIFT
een of meer lezingen
(met liederen) uit
de heilige Schrift

lezing uit het Oude Testament
psalm
lezing uit de brieven
halleluja-vers of psalm of lied
lezing uit het evangelie
acclamatie

preek

geloofsbelijdenis / lied

GEBEDEN EN GAVEN – A
dankzegging
voorbede
Onze Vader
inzameling van de gaven

lied/muziek
gebed over de gaven of slot-
gebed

of

GAVEN EN GEBEDEN – B
inzameling van de gaven

lied/muziek
gebed over de gaven

dankzegging
voorbede
Onze Vader

ZENDING EN ZEGEN

lied

zending
zegen

lied

III. Orde voor een leerdienst

vaste elementen

variabele elementen

*gebeden thuis en in de kerk
klok luiden
vooroefening
(orgel)muziek
consistoriegebed
inleidend woord
kaarsen aansteken
stilte*

OPENING

groet
bemoediging
psalm of intredelied
gebed om verlichting met
de heilige Geest
of openingsgebed

DE HEILIGE SCHRIFT

lezing uit de heilige Schrift
lied

*lezing uit de catechismus of
ander geschrift uit de traditie
lied*

preek
apostolische geloofs-
belijdenis of lied

GEBEDEN

lofprijzing
voorbede
Onze Vader

of:

Onze Vader
voorbede
lofprijzing

inzameling van de gaven

ZENDING EN ZEGEN

lied

zending

zegen

lied

IV. Orde voor een samenkomst van de huisgemeente

OPENING

openingsvers

lied

gebed

DE HEILIGE SCHRIFT

Een of meer lezingen (met liederen)

uit de heilige Schrift

GEBEDEN

dankzegging

voorbede

Onze Vader

lied (kan ook na de zegenbede gezongen worden)

zegenbede

III - Gang door de dienst

OPGANG

Persoonlijke voorbereiding

De samenkomst van de gemeente begint in zekere zin al thuis. Het is een beweging van buiten naar binnen en weer van binnen naar buiten. Kerk en wereld zijn verbonden in de vreugden en de zorgen die mee de samenkomst van de gemeente worden binnengedragen, en in de zending en zegen die mee naar buiten gaat. De gemeenteleden bereiden zich voor. Een van de vormen van deze voorbereiding is die van het gebed.

kenmerken van het gebed

- dit gebed helpt de mens het hart te openen en zich te richten op de aanwezigheid van God; het plaatst hem/haar in de ruimte van de tegenwoordigheid van God;
- het helpt stil te worden en rust te vinden, maakt het eigen leven bewust en brengt tot concentratie, aandacht;
- het maakt bewust van de (feest)dag des Heren en nodigt uit om op te gaan naar het huis van God, waardoor men zich voegt in de ruimte van de Kerk in hemel en op aarde, de gemeente van Christus en de gemeenschap der heiligen;
- het verdiept de eigen verantwoordelijkheid voor en toewijding aan de dienst, de lokale kerkgemeenschap en het welzijn van anderen.

tekstvoorbeeld

Gij, die God zijt,
bron van mijn leven –
dit is de dag
die Gij gemaakt hebt
als een licht voor alle dagen.
Laat mij opgaan naar uw huis
en voeg mij samen
met allen die uw Naam bezingen
en zich willen oefenen in uw dienst,
tot eer van U
en tot heil van deze wereld.
Omwille van uw Zoon,

de Verrezene,
Jezus Christus.
Amen.

Klokgelui

In de meeste gemeenten worden voor de dienst – naargelang het plaatselijk gebruik – een of enkele malen de klokken geluid. Het is een signaal van de openbare eredienst van de kerk. Sommige kerken beschikken over meer dan één klok. Dat geeft gelegenheid om in het gelui onderscheid te maken tussen de aard van de diensten, bijvoorbeeld feesten of ‘gewone’ zondagen, gebedsdiensten en rouw- en trouwdiensten.

Ontvangst

De kerkgangers worden ontvangen door de koster en/of een commissie van ontvangst. Die bestaat uit kerkenraadsliden en gemeenteleden die de vaste kerkgangers en gasten welkom heten en wegwijs maken.

Vooroefening

Voorafgaand aan de dienst kunnen liederen worden geoefend. Als er geen onbekende liederen gezongen worden, dient zo’n vooroefening als mogelijkheid voor de gemeente om zich ‘in te zingen’.

(Orgel)muziek

Het is een gewoonte geworden dat de organist voor de aanvang van de dienst musiceert. Van oorsprong was het de bedoeling dat de gemeente zich onder dit orgelspel kon concentreren en zich in de stilte van het eigen hart kon voorbereiden op de dienst. Om deze functie van muziek te accentueren heeft een aantal gemeenten het orgelspel een eigen plaats gegeven tussen welkom, vooroefening en het eigenlijke begin van de dienst. Meestal staat dan op de orde van dienst aangegeven wat de organist gaat spelen. Tijdens de vooroefening kan dit zo nodig worden toegelicht. Op deze wijze wordt de concurrentie vermeden, die soms plaatsvindt tussen het orgelspel en het – ook nodige – gesprek van gemeenteleden onder elkaar. Natuurlijk kunnen naast en in plaats van het orgel andere instrumenten worden bespeeld.

Kaarsen

De paaskaars is in de kerk het symbool van Christus, die zich het licht der wereld noemt. De paaskaars brandt reeds voordat de kerkgangers de kerk betreden, als teken dat Christus de Gastheer is. Hij verwelkomt zijn gemeente. Aan deze kaars kunnen aan het begin van de dienst de kaarsen op de avondmaalstafel worden aangestoken, soms ook bij de lezenaar als de plaats van verkondiging. Dit gebeurt in stilte of met een lied of spreuk. Een andere mogelijkheid is dat de kaarsen tijdens de eerste psalm of het openingslied worden aangestoken. Kinderen laten zich hierbij graag inschakelen.

Consistoriegebed en handdruk

Het consistoriegebed wordt staande gebeden door de ouderling van dienst en bij voorkeur in aanwezigheid van allen die direct bij de dienst betrokken zijn. Te denken valt aan predikant, diaken, ouderling, koster, lector, cantor(ij) en organist, leiding kinderkerk, kinderen die de kaarsen aansteken, collectanten, in voorkomende gevallen doopouders en doopge-tuigen, zij die openbare belijdenis doen, enzovoort. Het gebed begint met de oproep: 'Laat ons bidden...' en een gebedsstilte.

tekstvoorbeeld

Heer, onze God,
U danken wij
dat Gij ons op deze dag / *feestdag*
geroepen hebt naar uw huis.
Als uw gemeente zijn wij samengekomen
– de een met blijdschap, de ander met verdriet –
om naar uw stem te horen.
Breng alle andere stemmen in ons tot zwijgen
en laat uw Woord alléén spreken.
Geef daartoe wie ons voorgaan
uw heilige Geest,
die harten en monden opent,
opdat wij ons verenigen met heel uw Kerk,
tot eer van uw Naam
en tot opbouw van de gemeente
van Jezus Christus, onze Heer.

a. Amen.

Na het gebed kan de ouderling zeggen: 'Laat ons gaan in vrede', waarop allen antwoorden: 'In de naam van Christus. Amen'. Het is belangrijk dat de sfeer van het gebed tot in de dienst doorwerkt.

kenmerken van het gebed

- het gebed verwoordt de dankzegging voor deze zondag / feestdag als eerste dag, de Opstandingsdag;
- tevens bevat het een dankzegging voor het samengebracht worden;
- het brengt de hele gemeente in herinnering, in het bijzonder diegenen, die hoe dan ook, niet konden komen;
- het gebed verenigt ons met heel de kerk, in hemel en op aarde;
- het gebed gedenkt allen die in deze dienst in het bijzonder tot een taak geroepen zijn.

De handdruk van de ouderling vóór in de kerk is een zichtbaar teken waarmee de voorganger zich bevestigd weet in zijn dienstwerk. Daar hoeft niets bij gezegd te worden. Als er toch behoefte is aan woorden, zijn een eenvoudig 'Gods vrede/zegen met u' en een 'Amen' voldoende.

Inleidend woord

Als inleiding op de dienst kan de gemeente welkom worden geheten door de ouderling van dienst. In het welkom kan een inleidend woord over het eigene van deze dienst worden gesproken en worden zo nodig mededelingen gedaan met betrekking tot het leven van de gemeente.

INTREDE

De dienst begint met het votum (toewijding) en/of de bemoeiding en het gebed van toenadering. Deze behoren eerder bij het aandeel van de gemeente in de liturgie dan bij dat van de voorganger. Het verdient dan ook een zekere voorkeur dat het begin van de dienst wordt geleid door een kerkenraads- of gemeentelid. De begroeting van de gemeente door de voorganger is dan op haar plaats bij het gebed van de zondag of het gebed om verlichting met de heilige Geest. Er zijn verschillende mogelijkheden om het begin van de dienst vorm te geven. Steeds staat centraal dat het de Heer is die zijn gemeente samenroept.

Toewijding

In de lutherse traditie is het gebruikelijk om te beginnen met de toewijdingswoorden:

In de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest.
Deze toewijding of aanhef kan als volgt worden ingezet:

Wij zijn samengekomen

in de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest.

Groet

Wanneer de dienst vanaf het begin wordt geleid door de predikant, begroet deze de gemeente met de apostolische groet.

Genade zij u en vrede van God onze Vader
en van de Heer Jezus Christus.

Bijv. Rom.1:7; 1 Kor.1:3

En zoals in het dagelijks leven een groet wordt gewisseld, spreekt het vanzelf dat ook in de eredienst de groet niet van één kant komt. De gemeente beantwoordt deze dan ook met een eenvoudige acclamatie: Amen.

In de orden worden enkele varianten voor de groet aangegeven.

Bemoediging

Bij het begin van de dienst klinkt de bemoediging uit Psalm 124:

Onze hulp is in de Naam van de HEER,
die hemel en aarde gemaakt heeft.

Dit psalmfragment kan worden uitgebreid met Psalm 146:6 en 138:8:

die trouw houdt tot in eeuwigheid
en niet laat varen het werk van zijn handen.

Gebed van toenadering

De bemoediging is nauw verbonden met het gebed van toenadering. Dit is een gebed dat de gemeente bidt nu zij voor Gods aangezicht treedt. Vreugde, schroom en ook schuld worden daarin onder woorden gebracht. In de laatste deceniën hebben zowel de gereformeerde als de lutherse dienstboeken een vorm voor een (wederkerig) gebed om vergeving van schuld en soms ook genadeverkundiging ingevoerd. Zij bedoelden daarmee een reformatorisch gebruik te herstellen. Gebleken is echter sindsdien dat een wekelijks gebruik van

dergelijke geladen woorden – zeker aan het begin van een dienst – bezwaren oproept. Het belijden van schuld en het ontvangen van vrijspraak hebben ook hun plaats in het pastoraat. Niettemin is het goed dit moment van inkeer nadrukkelijk onder woorden te brengen. Het naderen van God vraagt om eerbied en liefdevolle genegenheid en het roept deze gemoedsbewegingen tegelijk ook op.

kenmerken van het gebed

- het gebed opent ons voor het besef dat wij naderen voor Gods aangezicht. In zijn licht ontdekken wij wie we zijn;
- als leden van de gemeente van Christus naderen wij ook elkaar, wenden we ons elkaar toe;
- wij verootmoedigen ons, komen tot inzicht en erkennen voor God en elkaar onze tekorten en aarzelingen, onze schuld en zonden;
- dit gebed geeft ruimte, zodat ieder het vullen kan met eigen gedachten. Een stil moment is wenselijk (aangegeven met: ... *gebedsstilte* ...);
- het is het eerste gebed met en door de gehele gemeente in de dienst;
- het zet ons in het verband van heel Gods kerk, in hemel en op aarde;
- het gebed eindigt met een bede om verzoening, vergeving en vernieuwd leven;
- het gebed kan de vorm hebben van een beurtspraak waarin bij voorkeur een kerkenraads- of gemeentelid voorgaat.

tekstvoorbeeld

Heer, onze God,
wat zijn wij zonder U?
Onze geest heeft uw licht nodig,
onze wil uw kracht,
onze ziel uw vrede.

- a. Neem Gij ons leven in uw hand
en reinig ons van ongerechtigheid.
... *gebedsstilte* ...

- Vernieuw ons naar het beeld van Jezus Christus,
a. opdat wij waarlijk uw kinderen mogen zijn
en U mogen liefhebben en dienen
met al onze krachten.
Amen.

Intredelied

De intrede in de dienst wordt gemarkeerd door een lied. Zingend gaat de gemeente op naar het huis van de HEER. Deze 'opgaande' gemeente herkent zichzelf in de psalmen waarmee Israël voor het aangezicht van de HEER treedt. Psalmen 'van de opgang' kunnen zijn: psalm 15, 24, 43, 84, 100 en 121-134. Naast deze intredeliederen, waarin het accent op het opgaan ligt, bestaat het gebruik de zon- en feestdagen van het kerkelijk jaar te karakteriseren door een specifieke psalm (met bijbehorende antifoon), die voor die betreffende dag als intredelied wordt aangegeven.

Wil de gemeente een accent leggen op het zingend opgaan, dan kan het intredelied voorafgaan aan (groet,) bemoediging en gebed van toenadering. De meeste kerkgebouwen bieden niet voldoende ruimte om met heel de gemeente zingend op te trekken naar de plaats waar de Schriften worden geopend en de tafel in gereedheid wordt gebracht. Dan kan een vervangende vorm zijn dat de gemeente staande zingt, terwijl allen die een functie in de dienst hebben eveneens zingend hun plaatsen innemen.

In processie de dienst binnengaan kan een extra dimensie krijgen als de heilige Schrift waaruit de verkondiging zal klinken, opgeheven wordt megedragen: het levende Woord wil daar aanwezig zijn waar de gemeente in Jezus' naam vergaderd is.

Als de intredepsalm met de daarbij behorende antifoon door cantorij en gemeente onberijmd in beurtzang wordt gezongen, wordt de psalm besloten met de lofprijzing:

- a. Eer aan de Vader en de Zoon en de heilige Geest,
zoals het was in het begin en nu en altijd
en in de eeuwen der eeuwen. Amen.

De toonzetting daarvan volgt die van de psalm. Een zelfstandige toonzetting is te vinden in de Liturgische Gezangen (14).

Kyrie en Gloria

In vrijwel alle kerken van Oost en West wordt het intredelied gevolgd door een aantal andere gezongen gebeden. Deze dragen het karakter van een hulding van de drie-ene God. Het smekend roepen van het Kyrie en de lofprijzing van het Gloria staan in dezelfde spanning die wij in zoveel psalmen aantreffen, bijvoorbeeld Psalm 22 en 77 en, nog sprekender, in

Psalm 66:17: 'Nauwelijks had ik met mijn mond tot Hem geroepen, of er was een lofzang onder mijn tong'. In het evangelie is het de blinde langs de weg die Jezus, wanneer Hij opgaat naar Jeruzalem, huldigt als Heer door Hem om ontferming te smeken (Mar. 10:47-48 en parallelle teksten).

De oudste vorm van het Kyrie-roepen is die van het litaniegebed: een reeks korte aanroepingen waarin Christus wordt gehuldigd als degene die zich ontfermt over de schepping die 'in barensood' verkeert (Rom. 8:22). In de Kyrie-litanie treedt de gemeente van Christus plaatsbekledend in voor heel de wereld temidden waarvan zij geroepen is zijn lichaam te zijn. Naar hun aard zullen de intenties op deze plaats aan het begin van de dienst kort en bondig zijn: een noodkreet. De intenties zijn van een algemeen karakter. Dat wil zeggen: universeel, zonder aanduiding van namen of plaatsen zoals in de voorbede. Tegelijk zijn ze ook persoonlijk. Afhankelijk van de tijd van het kerkelijk jaar en de aard van de situatie verschillen de bewoordingen en de muzikale uitingsvorm. Ook de verbeelding, bijvoorbeeld met behulp van beweging en dans, kan in Kyrie en Gloria een belangrijke rol spelen.

kenmerken van de Kyrie-litanie

- het Kyrie is een oproep tot Christus, de Heer;
- het houdt een korte en bondige roep om ontferming in, een noodkreet: 'Heer, ontferm U!';
- het gebed huldigt Christus als Ontfermer, als de Koning die intocht houdt;
- de kyrie-litanie kan stem geven aan de roep om ontferming vanuit de wereld (*intentie*);
- de intenties kunnen een algemeen (wereldwijd) en toch bijzonder (vanuit deze lokale gemeente) karakter dragen;
- sfeer en muzikale uitingsvorm kunnen naargelang de tijd van het liturgisch jaar verschillen;
- een gezongen Kyrie verdient de voorkeur;
- samenvattend is de structuur van het kyrie-gebed:
Wij roepen tot U ...(die)... *aanroeping*
omwille van *intentie*
a: Heer, ontferm U! *gebed*
- de voorganger geeft leiding aan het gebed van de gemeente, bijvoorbeeld bij opening en afsluiting;
- de intenties kunnen door diakenen en andere gemeenteleden gesproken worden;

- het Kyrie wordt doorgaans, als stem en tegenstem, gevolgd door de engelenzang, de aanhef van het Gloria.

tekstvoorbeeld

Heer, die onze toevlucht zijt,
omwille van
ontferm U over ons!

- a. Heer, ontferm U over ons.

Christus, die de dood vernietigd hebt,
omwille van
ontferm U over ons!

- a. Christus, ontferm U over ons.

Heer, die in uw goedheid ons de weg wijst,
omwille van
ontferm U over ons!

- a. Heer, ontferm U over ons.

Met het Kyrie-roepen is de lofzang 'Gloria' verbonden geraakt. Het is oorspronkelijk een ochtendhymne die ontwikkeld is uit Lucas 2:14. Op de aanhef volgt een brede lofprijzing van de Vader en de Zoon. Het tweede deel is een smeking gericht tot de Zoon: 'O Heer, Lam van God, ontferm U over ons'. Zo wordt deze hymne als een grote lofzang ervaren die, opkomend uit de roep om ontferming, ook zelf weer deze roep in zich opneemt. De hymne wordt besloten met een lofprijzing, waarin ook de Geest betrokken wordt. In de voorbereidingstijden (advent en veertigdagentijd), die meer het karakter van boete en inkeer dragen, laat men het Gloria achterwege, om de lofzang daarna met de feesten van Kerstmis en Pasen met des te meer kracht te kunnen inzetten. Maar ook in die voorbereidingstijden valt de lofzang niet weg: ononderbroken blijft de doxologie van het Onze Vader en het Sanctus in de avondmaalsviering klinken. Hoogstens is de spanningsboog tussen roepen en lofzingen dan wat langer. Op de wekdagen zonder feestelijk karakter blijft het Gloria achterwege.

De Tien Woorden

De dienst kan ook anders inzetten: na intochtspsalmen en verootmoediging klinken de Tien Woorden als proclamatie van het Koninkrijk van God. Zij worden verbonden met een inlei-

ding en acclamaties die verschillende accenten leggen, naar gelang de toon die de gemeente wil aanheffen: aanroepend, biddend, smekend als 'kenbron' van zonde ofwel lofprijzend. In de smekende vorm beseft de gemeente die voor Gods aangezicht treedt, hoezeer zij op Gods genade is aangewezen als zij zijn Woorden hoort. In de lofprijzende vorm verheugt de gemeente die Gods Woorden hoort, zich over het perspectief dat haar geboden wordt in de verwachting van het Koninkrijk der hemelen: 'De HERE God is zo goed, dat Hij ons uit het slavenhuis van de zonde en de dood heeft bevrijd. Nu behoeven we voortaan ook geen andere goden meer te vrezen. Nu mogen we zijn Naam belijden. Nu mogen we iedere zevende (eerste) dag samenkomen om Hem te loven. Nu behoeven we niet meer te doden en te stelen, nu zijn we bevrijd uit de drift van de begeerten. Looft den HERE, want Hij is goed!'

tekstvoorbeeld als lofzegging

aanhef door de voorganger:

Uw woord houdt stand voor eeuwig, o HEER,
van geslacht tot geslacht duurt uw trouw,
want Gij spreekt tot ons: (Psalm 119:90)

acclamatie van de gemeente na ieder gebod:

Geprezen zijt Gij in eeuwigheid.

na de laatste acclamatie besluit de voorganger:

Uw woord houdt stand voor eeuwig, o HEER,
van geslacht tot geslacht duurt uw trouw.

De acclamaties van de gemeente kunnen gezegd of gezongen worden. Dit geldt eveneens voor de inleiding op de Tien Woorden. Ook is er niets op tegen de tekst van de Tien Woorden te zingen. Een toonzetting zal het proclamerend karakter ervan versterken. Bij de voordracht van de tekst wordt uitgegaan van verschillende rollen: voorganger (aanhef en besluit), lector (Tien Woorden) en allen (acclamaties).

Gebed van de dag of gebed om verlichting met de heilige Geest

Na alle voorbereiding klinkt nu het 'voorbereidingsgebed' bij uitstek, dat de harten van de gemeente richt op de ontmoeting met God in de verkondiging van de Schriften, het vieren van de Maaltijd van de Heer en een leven in de verwachting

van Gods Rijk dat komt. Daarom kan, voor wie de eenvoud zoeken, een dienst na de bemoediging en het openingslied ook direct met dit gebed beginnen.

Het fundamentele karakter van dit gebed blijkt op tweeërlei manier: het wordt voorafgegaan door een gebedsgroet over en weer van predikant en gemeente, en het heeft een zogeheten 'gedenkende' structuur.

groet

- v. De Heer zij met u.
- a. En met uw geest.

of:

- v. De Heer zal bij u zijn.
- a. De Heer zal u bewaren.

De oorsprong van deze groet ligt in de gebruikelijke oudtestamentische begroetingsvormen (Ruth 2:4; Luc. 1:28). In de eredienst heeft de groet vooral de functie gekregen van een oproep om aandacht, wanneer voorganger en gemeente biddend overgaan tot de 'kernmomenten' van de dienst. Dat zijn in ieder geval de verkondiging van de Schriften, de inzet van de viering van de Maaltijd en de bediening van de Doop.

Dat de groet verbonden is met het gebed, blijkt uit de oproep die direct op de groet volgt:

- v. Laat ons bidden.

Op deze oproep volgt een gebedsstilte waarin de gemeente voor God treedt.

Het *gebed van de dag* is geen zelfstandig gebed, maar het besluit de (stille) gebeden van de gemeente en vat die samen. Zo functioneert dit gebed als afsluiting van de gebeden van toenadering, het intredelied en de huldigungsroep en lofprijzing. Het benadrukt de innerlijke eenheid van deze gebedsmomenten. Tegelijk leidt het gebed van de dag toe naar de lezingen van deze dag.

Bepalend voor het gebed van de dag is, zoals gezegd, het 'gedenkend' karakter ervan. Dit komt tot uitdrukking in de structuur van het gebed, dat aan de joodse traditie is ont-

leend. Het gebed vindt zijn grond in de gedachtenis van de heilsdaden van God, waarin Hij leven schept en zijn verbond onderhoudt. Het doet een beroep op de grote daden Gods die zijn geschied en die zullen geschieden, als een inspirerende kracht voor het heden en de toekomst van de gemeente.

kenmerken van het gebed

In zijn meest volledige vorm kent het gebed van de dag zes elementen:

1. de aanroeping, simpelweg *God* of *Heer*, niet zelden aangevuld met één of meer adjectieven (*almachtig, eeuwig, barmhartig, trouw*);
2. een gedenkende toevoeging, bijvoorbeeld: *die op deze dag de harten van uw gelovigen door de verlichting van de heilige Geest hebt onderwezen...* (Pinksteren), waarin een beroep wordt gedaan op een vervulde belofte, te vergelijken met de gedachtenis bij het avondmaal;
3. een bede voor de hele geloofsgemeenschap, soms aangeduid met *ons* en vaak met woorden die eraan herinneren dat het om de hele kerk gaat (*uw kerk, uw volk, uw huisgezin, uw gelovigen*);
4. het doel: *opdat* of *zodat*, bijvoorbeeld: *opdat wij door zijn komst U met een gereinigd hart kunnen dienen...* (tweede zondag van Advent);
5. de afsluiting met een beroep op Jezus Christus:

Door onze Heer Jezus Christus, uw Zoon.

of een bredere afsluiting waarin het beroep op Jezus Christus wordt verbonden met een lofprijzing van zijn toekomst in eeuwigheid die besloten ligt in de Drievuldigheid van God:

*Door onze Heer Jezus Christus, uw Zoon,
die met U in de eenheid van de heilige Geest
leeft en regeert in de eeuwen der eeuwen.*

Als op het eind van het gebed de Zoon vermeld wordt:

*die met U in de eenheid van de heilige Geest
leeft en regeert in de eeuwen der eeuwen.*

6. acclamatie door de gemeente:

Amen.

De elementen 1, 3, 5 en 6 komen in elk zondagsgebed voor, 2 of 4 zijn niet altijd aanwezig.

tekstvoorbeeld (Pasen)

O God,

op deze dag

hebt Gij voor ons de toegang geopend

tot het ware leven:

overwonnen is de dood

door uw eniggeboren Zoon.

Nu wij opgewekt zijn opstanding vieren,

vragen wij U ons zo te vernieuwen

door de Geest van uw Zoon,

dat wij bij licht en donker *doel*

met overgave U kunnen eren en dienen.

Door onze Heer Jezus Christus, uw Zoon,

die met U in de eenheid van de heilige Geest

leeft en regeert in de eeuwen der eeuwen.

Amen. *acclamatie*

*aanroep
gedachtenis*

bede

afsluiting

De gebeden die zijn opgenomen in het Tijdeigen, zijn gekozen bij de twee eerste leesroosters die deel uitmaken van deze Proeve voor de Eredienst: het Luthers Lectionarium en het Gemeenschappelijk Lectionarium (zie de volgende paragraaf). Bij het Gemeenschappelijk Lectionarium is allereerst een gebed opgenomen met het oog op alle drie jaren van het lectionarium. Deze reeks is een bewerking van de hand van Willem van der Zee van de oorspronkelijke Latijnse versie. De tweede reeks is van Henk Jongerius, in samenwerking met Nico Vlaming: openings- en slotgebeden bij de jaren A, B en C). Het openingsgebed is met name geïnspireerd door de lezing uit het Oude Testament, het slotgebed door de evangelielezing.

In plaats van het gebed van de dag kan een *gebed om verlichting met de heilige Geest* gezegd worden. Dit gebed vangt in de gereformeerde traditie het gebed van de zondag. Uiteraard heeft het bidden om verlichting met de heilige Geest te maken met het centrale belang van de prediking in de eredienst. Het gebed is een nadrukkelijke aanroeping van de Geest (epiclese). In de reformatorische kerken buiten Nederland en in de anglicaanse kerken treffen we in zowel de oude als de nieuwere dienstboeken gebeden van de dag aan, die nadrukkelijk ook een epiclese bevatten.

Het gebed om verlichting met de heilige Geest, dat wordt verstaan als een gebed om de opening van de Schriften, heeft kenmerken die ook bij de invulling van het gebed van de zondag een rol kunnen spelen.

kenmerken van het gebed

- het gebed is gericht tot God, die zijn Geest geschonken heeft;
- het bidt om de opening van de harten van de gelovigen vandaag,
- om de komst van en de verlichting van ons verstand door de heilige Geest,
- opdat de gemeente en elke gelovige Gods Woord mag horen en doen (vruchten van de Geest);
- het kan samenvattend vooruitlopen op lezingen en prediking;
- het is een omschrijving of uitwerking van Psalm 43:3 'Zend uw licht en uw waarheid, mogen die mij geleiden, mij brengen naar uw heilige berg';
- een groet en gebedsoproep door de predikant kunnen aan dit gebed voorafgaan:
 - v. De Heer is met u.
 - a. Zijn Geest in ons midden.
 - v. Laat ons bidden...

tekstvoorbeeld

- God,
Gij die ons op deze dag samenbrengt
om naar uw Woord te horen
en U met hart en mond te aanbidden,
wij bidden U:
kom met uw Geest in ons midden
en zegen allen die U verwachten;
maak ons vrijmoedig
om U en onze naaste
met een opgewekt hart te dienen.
Zo bidden wij U
door Jezus Christus, onze Heer.
- a. Amen.

De Schrift gesproken en gezongen

De ordening van de heilige Schrift kent haar eigen structuur. Deze wordt onder meer tot uitdrukking gebracht bij de keuze en het samenstel van de lezingen. In de leesroosters die thans in de katholieke en reformatorische kerken voor de zondagsviering in gebruik zijn, geeft men zich rekenschap van deze fundamentele samenhang in de heilige Schrift.

Bij de keuze van de schriftlezingen en (schrift)liederen gelden de volgende overwegingen:

- De structuur van de Schriften is het uitgangspunt, opdat er een werkelijke samenhang tussen de lezingen en liederen zal ontstaan.
- Omdat er in de eredienst niets 'moet', is het onjuist zich bij voorbaat vast te leggen op een schema waarin altijd en onder alle omstandigheden van elk type lezingen er één voorkomt. In plaats van gedwongen verbanden te leggen kan beter de gevonden samenhang zelf duidelijk maken of voorrang moet worden gegeven aan bijvoorbeeld een thoralezing boven een profetenlezing, aan een apostolisch geschrift boven een evangelielezing, of dat zij misschien alle zullen meespreken.
- De psalmen en bijbelse kantiëken (en sommige 'schriftgezangen' of 'bijbellieder') zijn naar hun aard de aangewezen liederen om de lezingen te verbinden. In de twee eerste lectionaria bestaat er een duidelijke innerlijke samenhang tussen psalm en eerste lezing. De antwoordpsalm maakt dan ook structureel deel uit van de dienst van de Schrift. Tezamen met de lezingen vormen deze liederen de 'bediening van het Woord' door de gemeente zelf. Lieder die een bepaalde thematiek of een bijbelgedeelte meer uitwerken of 'na-vertellen' passen beter op een later moment in de dienst, bijvoorbeeld na de prediking of de gebeden.
- Iedere lezing kan besloten worden met een acclamatie. Bijvoorbeeld: 'Zo spreekt de Heer', waarop de gemeente antwoordt: 'Wij danken God'.
- In de lutherse en katholieke traditie is het *halleluja* (-vers of -lied) een vast onderdeel van de opgang naar het evangelie waarin, naar het geloof van de kerk, Christus zelf tot ons spreekt. In het Tijdeigen zijn de halleluja-verzen

aangegeven (zie ook Liturgische Gezangen 56). Deze zijn deels bij de specifieke tijden van het kerkelijk jaar gekozen, deels voor algemeen gebruik. Ook deze liederen of verzen kunnen gebruikt worden als acclamatie ter afsluiting van het geheel van de lezingen. In de lutherse traditie is de acclamatie bij de afsluiting van het evangelie:

a. Lof zij U, o Here.

of:

v. Heer, Gij hebt woorden van eeuwig leven.

a. Wij danken U.

- In de reformatorische en katholieke kerken in Nederland is het gebruik gegroeid het geheel van de lezingen te be-sluiten met een acclamatie:

a. U komt de lof toe,

U het gezang, U alle glorie,

O Vader, o Zoon, o heilige Geest,

in alle eeuwen der eeuwen.

Ook van de acclamatie na de lezingen is een aantal vari-anten te vinden in de Liturgische Gezangen.

De leesroosters worden besproken in het hoofdstuk 'Lees-roosters' (blz. 901).

Prediking

In de prediking worden woorden uitgesproken, die in dienst staan van het Woord van God. De preek is als toespraak, overweging, uitleg en verkondiging een onderdeel van het grote geheel van de kerkdienst. Naast gebed is heel de ere-dienst ook prediking, want in alles wat gezegd, gezongen en gedaan wordt, geschiedt de prediking van het Woord Gods. En elke preek is eerst en vooral een liturgische handeling.

De gesproken woorden in de verkondiging van de Schriften zijn, evenals de gedeelde gaven bij de Maaltijd van de Heer, als het ware geladen met de scheppende kracht van Gods aanwezigheid. Wie ze ontvangt, ontvangt wat ermee wordt aangeduid. Het zijn woorden waarin God zijn gemeente wil ontmoeten. Heel het leven is ermee gemoeid. De bijbel laat zien, hoe ooit mensen in hun omstandigheden God hebben

ontmoet en van die ontmoeting verslag hebben gedaan in de overgeleverde bijbelteksten. Elke prediker staat voor de vraag hoe de godsontmoeting van ergens en ooit kan worden tot een godsontmoeting van hier en nu. De bijbeltekst fungeert daarbij als ontmoetingsplaats. God spreekt mensen aan en mensen van hier en nu gaan op zoek naar God in de geschiedenis. De prediking staat in dienst van dit goddelijk spreken en menselijk zoeken.

Geloofsbelijdenis

De geloofsbelijdenis is antwoord op de verkondiging van de Schrift. Het credo ('Wij geloven') drukt daarbij niet uit wat geloofd behoort te worden, maar op wie de gemeente haar vertrouwen stelt. De geloofsbelijdenis behoort in haar geheel in de mond van de gemeente. Zingen heeft daarom de voorkeur. Dan wordt zij zelf tot een lofzang, een acclamatie op de verkondiging van de Schriften.

Vrijwel alle grote christelijke tradities gebruiken de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel in de dienst van de Schrift en de Maaltijd van de Heer. Een berijming ervan is te vinden in het Liedboek voor de Kerken, Gezang 331. Toonsettingen van dit credo zijn in de Liturgische Gezangen opgenomen. De gereformeerde traditie koos voor de kortere Apostolische Geloofsbelijdenis. In de zondagmiddag/-avonddiensten kwam de Apostolische Geloofsbelijdenis op de plaats waar in de ochtenddienst de Tien Woorden werden gelezen. Beide geloofsbelijdenissen kunnen dus een plaats vinden na de prediking in de dienst van de Schrift en de Maaltijd van de Heer. De voorkeur gaat echter uit naar de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Deze heeft een meer hymnisch karakter, terwijl de Apostolische Geloofsbelijdenis haar plaats in de eredienst met name heeft gevonden bij de bediening van de doop en de belijdenis des geloofs en in het daarbij behorende onderricht (inclusief de 'leerdiensten').

De verwoording van het geloofsvertrouwen kan echter, zoals al eerder aangegeven, evenzeer in andere liederen tot uitdrukking worden gebracht. De liedboeken bieden daartoe een schat aan mogelijkheden. Gesproken alternatieve 'geloofsbelijdenissen' moeten in elk geval hymnisch van aard zijn en de mogelijkheid bieden gezamenlijk te worden gebeden.

Behalve bij de intrede van de dienst kunnen de *Tien Woorden* ook op de plaats van het credo een goede functie hebben. Zij vragen dan wel om een meer belijdende, lofprijzende verwoording. De stijl is hier eerder bevestigend. De gemeente stemt in met het verbond dat God met zijn volk wil sluiten. Er kan ook gedacht worden aan een parafrase van de Tien Woorden.

GEBEDEN EN GAVEN of GAVEN EN GEBEDEN

Dankgebed

(na de verkondiging, uitlopend op de voorbede)

In de gereformeerde traditie en ook in diensten waar de Tafel van de Heer niet wordt aangericht, beginnen de gebeden met een dankzegging.

kenmerken van het gebed

- in het gebed danken wij de Heer voor het present stellen en ontvangen van de blijde boodschap, ons deze dag geschonken;
- het dankgebed geeft opening naar en is de bedding voor de voorbede; het kan de sfeer hebben van een prelatie;
- danken is het evenbeeld van loven, eren, zegenen, prijzen;
- de structuur van het dankgebed kan zijn:
 - * dank voor de gave van Gods Woord;
 - * bede om de doorwerking van het Woord in het leven van de gemeente en van ieder afzonderlijk;
 - * eventueel een overgang naar de voorbede.

tekstvoorbeeld

Heer, onze God,
U danken wij
om Jezus Christus, uw Zoon,
in wie Gij ons de reddende hand biedt.
Als wij bang zijn,
als wij vluchten,
als wij ondergaan -
Gij zijt er.

Daarom bidden wij U:
geef uw kerk de moed van Jona

om schuld te bekennen
als ze haar roeping uit de weg gaat,
als vanwege haar leugenachtigheid
de wereld beter af is zonder haar.

Vernieuw uw kerk, o God,
en geef haar het geloof
en de gehoorzaamheid van Petrus
om uw Zoon te volgen.

Zo bidden wij allen tezamen:

- a. Heer, ontferm U.

gebaseerd op Jona 1 en Matteüs 14:22-33

Voorbede

De voorbede van de gemeente vormt het scharnier tussen de dienst van de Schrift en de Maaltijd van de Heer. Reeds de apostel Paulus roept de gemeente op om te bidden voor alle mensen, voor koningen en alle hooggeplaatsten, *opdat wij een stil en rustig leven mogen leiden in alle godsvrucht en waardigheid* (1 Tim. 2:1-2). De voorbede, het 'gebed voor alle nood van de christenheid' (gereformeerde traditie) of het 'algemene kerkgebed' (lutherse traditie) betreft, evenals de diaconale gaven, het leven van de gemeente en de dienst van de kerk en haar leden in de wereld. De voorbede oriënteert zich aan het gebed des Heren: Christus bidt voor heel zijn kerk. Ook kan het gebed des Heren de opbouw van de gebedsintenties in de voorbede richting geven. In de voorbede zijn apostolaat, diaconaat, pastoraat en eredienst nauw met elkaar verbonden.

De gemeente dient zich op een geordende wijze rekenschap te geven van de intenties in de voorbede. Het beraad in de gemeente (kerkenraad, werkgroepen, pastoraat, enzovoort) draagt bij aan een systematische bezinning op de dienst van de gebeden. De Wereldraad van Kerken geeft het voorbeeld door de uitgave van een gebedskalender waarin alle landen en alle kerken met naam en toenaam aan de orde komen. In elke gemeente kan een 'gebedskalender' gestalte geven aan de structurele verwevenheid van liturgie en het dagelijkse leven van de gemeente. Gebedsintenties die vanuit alle geleidingen van de gemeente worden gevraagd, dragen bij aan de groei van de onderlinge verbondenheid van de gemeente als gebedsgemeenschap.

Vanuit deze overwegingen verdient het aanbeveling de voorbede steeds te doen voorafgaan door een kort bericht waarop de gebedsintenties kunnen aansluiten. Hierin zal met name ook ruimte zijn voor persoonlijke mededelingen: wie zullen trouwen, wie gestorven zijn, wie voorbede vragen.

De voorbede heeft een open karakter. Zij demonstreert niet welke kant de voorbidder in een theologische of maatschappelijke discussie heeft gekozen. Dit houdt intussen niet in dat de voorbede vaag of abstract moet blijven. De kerken hebben op een aantal punten keuzen gemaakt. Deze mogen ook in de voorbede helder aan de orde komen. Datzelfde geldt de vragen waarvoor de kerken in deze dagen worden gesteld. Vooronderstelling blijft echter de ruimte die ieder toekomt om op zijn of haar wijze te delen in het gebed van de gemeente. Ook zal in de voorbede niet worden aangegeven welke oplossing de Heer voor onze vragen geacht wordt te kiezen.

Naar haar aard behoeft de voorbede actuele bewoordingen. De gegeven voorbeelden zijn dan ook bedoeld als niet meer dan een handreiking en een stimulans tot eigen verwoording. Ook verdragen zij het zeer wel dat een enkele zin of gedachte leidraad van een eigen voorbede wordt.

Bijzondere aandacht vraagt de wijze van waarop de voorbede wordt geformuleerd. Een herkenbare structuur in de verschillende onderdelen van de voorbede maakt het meebidden van de gemeente mogelijk.

Een viertal vormen van voorbede is te onderscheiden. In de eerste plaats is er de vorm die in de gereformeerde traditie het meest bekend is: een serie directe gebeden zonder onderbreking. Het is het zogeheten 'kerkgebed', gebeden door de voorganger.

tekstvoorbeeld

Wij bidden U, almachtige Vader,
wees onze helper en onze beschermer,
red de verdrukten,
ontferm U over kleine mensen,
richt op die gevallen zijn,
toon U zelf aan hen die in zorg verkeren,

genees zieken,
breng terug die van uw volk zijn afgedwaald,
geef voedsel aan hongerigen,
vrijheid aan gevangenen,
versterk zwakken,
troost die ontmoedigd zijn,
en geef dat alle volken erkennen
dat Gij alleen God zijt,
dat Jezus Christus uw Zoon is,
en dat wij allen uw kinderen zijn.

a. Amen.

Een andere vorm is die van de litanie:

- de voorganger roept op tot gebed;
- vervolgens brengen diakenen en/of andere gemeenteleden een reeks intenties onder woorden;
- deze worden telkens besloten met een acclamatie door de gemeente (gesproken of gezongen): 'Heer, onze Heer, wij bidden U, verhoor ons', of: 'Heer, ontferm U' of een andere acclamatie;
- de voorganger sluit de gebeden af;
- de gemeente stemt in met de acclamatie 'Amen'.

tekstvoorbeeld

v. Laat ons bidden tot God....

d. Voor de gehele wereld:
voor al onze medemensen,
voor alle volken op aarde,
voor hen die ons regeren,
voor de vrede tussen de volken,
voor ons land
en de plaats waar wij wonen.

Daarom bidden wij:

a. Zend uw Geest, Heer, maak ons nieuw.

.... (*andere intenties*)

v. Heer, onze God,
met vertrouwen richten wij al onze gebeden tot U,
Gij die ons meer zult schenken
dan wij bidden of beseffen,
aan U komt alle eer toe,

vandaag en alle dagen
tot in uw koninkrijk.
Door Jezus Christus, onze Heer.

a. Amen.

Een meer uitgewerkte vorm van de voorbede kennen wij uit de gebeden die in de dienstboeken voor de Goede Vrijdag staan aangegeven. Het is een van de oudste en meest fundamentele vormen van voorbede in de eredienst:

- een diaken of gemeentelid doet een *oproep tot gebed* (intentie), waarbij uitdrukkelijk wordt vermeld waarvoor en waarom gebed wordt gevraagd;
- er is *stilte* voor ieders persoonlijke voorbede;
- de gebeden van allen worden samengevat in een '*collecta*'-gebed door de voorganger,
- waarop allen instemmen met de *acclamatie* 'Amen'.

tekstvoorbeeld

d. Laten wij bidden voor de kerk,
het lichaam van Christus,
verspreid over heel de wereld:
om volharding in het geloof,
om vrede en eendracht.
Laat ons de Heer bidden:
... *gebedsstilte* ...

v. God, onze Vader,
in Jezus Christus hebt Gij uw menslievendheid
geopenbaard voor alle volkeren.
Laat uw kerk een plaats van vrede zijn,
een thuis voor velen.
Laat zo uw kerk overal op aarde
met standvastig geloof volharden
in de belijdenis van uw Naam.
Door Jezus Christus, onze Heer.

a. Amen.

Het is ook mogelijk op de plaats van de voorbede een zogenaamd 'vrij gebed' te bidden. Het is een gebed waarin ruimte wordt gegeven aan de doorwerking van de Geest in de harten van wie naar het evangelie hebben gehoord. Het heeft daarbij alle kenmerken die aan de orde werden gesteld bij dankzegging en voorbede. Ook in het vrije gebed gaat de voorganger de gemeente voor en draagt hij/zij haar noden op aan

God. Met name de gebedsstijl van de psalmen geeft draagkracht aan het vrije gebed.

Ten slotte kunnen de voorbeden ook in wisselzang tussen voorganger/-zanger, cantorij en gemeente gezongen worden. Voorbeelden daarvan zijn opgenomen in de Liturgische Gezangen.

kenmerken van de voorbede

- oriëntatie voor de voorbede is het gebed des Heren: 'Christus bidt voor heel zijn kerk';
- de voorbede is een gebed van de geloofsgemeenschap, een gemeenschappelijk gebed;
- kernnoties zijn:
 - * de kerk(-gemeenschap) en haar dienaren,
 - * de wereld(-gemeenschap) en hen die over ons gesteld zijn,
 - * de (persoonlijke) nood en dood in het leven (mensen die in het bijzonder aan Gods hoede worden aanbevolen);
- de voorbede is een gebed voor allen die op Gods hulp en bijstand zijn aangewezen;
- de intenties wijzen boven de lokale kerkgemeenschap uit; ze kunnen ook ingaan op actuele thema's en vragen;
- de voorbede kan een litanie-karakter dragen;
- de diaken(en) is (zijn) de voorbidder(s) bij uitstek tijdens 'de dienst der gebeden', andere gemeenteleden kunnen daarbij worden ingeschakeld;
- in de voorbede kan ruimte gemaakt worden voor een persoonlijk gebed in stilte, 'voor alles wat ons hart verheugt en benauwt...'

kenmerken van de acclamaties bij de voorbede

- de acclamaties zijn echte kreten, hartekreten, uitroepen;
- de acclamaties moeten op één adem gezegd of gezongen kunnen worden.

Afsluiting van de voorbede

Als de Maaltijd van de Heer niet wordt gevierd, wordt de voorbede afgesloten met het gebed des Heren. Zoals gezegd, is dat de oriëntatie van elk gebed. Meer in het bijzonder is het gebed des Heren het gebed waarmee de gemeenschap van brood en wijn inzet. Het verwijst dus ook in diensten

waarin de Tafel niet is aangericht, naar de viering van de Maaltijd van de Heer.

Als de Maaltijd wordt gevierd, sluit de voorganger de gebeden af na het stil gebed.

tekstvoorbeeld

Neem ons in genade aan,
red en behoud ons,
want alleen U,
Vader, Zoon en heilige Geest,
komt toe prijs en lof en aanbidding
te allen tijde
en van eeuwigheid tot eeuwigheid.

a. Amen.

Het is mogelijk op de weg van de Schrift naar de Tafel zowel de volgorde *gebeden - gaven* als die van *gaven - gebeden* te volgen.

Nodiging en vredegroet

Naar reformatorisch gebruik wordt de gemeente genodigd te delen in de Maaltijd van de Heer. Genodigd zijn allen die gedoopt zijn en die in hun kerkgemeenschap mogen deelnemen aan de viering van de Maaltijd van de Heer. Ook kan de nodiging een meer toeleidend en onderrichtend karakter dragen, waarin het accent wordt gelegd op de inzetting van het avondmaal (zie Maaltijd des Heren – B). In de nodiging zijn persoonlijke en gezamenlijke *voorbereiding* begrepen. Gemeenten die de Maaltijd van de Heer vier maal per jaar vieren, zullen soms naar gereformeerd gebruik behoefte hebben aan een bredere lerende en biddende toeleiding. De voorbereiding betreft de tucht van het geloof en de dienst van de verzoening zoals deze in de viering van de Maaltijd van de Heer als een genadegave aan de gemeente worden uitgedeeld.

De nodiging kan besloten worden met de *vredegroet*. Al sinds de alleroudste tradities is er het gebruik elkaar met vrede te begroeten aan het begin van de tafeldienst, vlak voor het inzamelen en aandragen van de gaven. Het 'Vrede zij met u' herinnert aan de vredegroet die Jezus uitspreekt na zijn opstanding (Joh. 20:19,21). Al hebben wij Hem

verlaten en verloochend, Hij biedt zijn vrede aan en sticht gemeenschap tussen God en ons.

In latere tijden is de vredegroet verplaatst en direct verbonden met het breken en delen van brood en wijn. Hij volgt dan op het gebed des Heren, waarin wij bidden dat wij elkaar vergeven. De vredegroet op deze plaats is tegelijk nauw verbonden met het 'Lam Gods', het gezang waarin wordt aangeduid dat het gebroken lichaam van Christus en zijn vergoten bloed ons de vrede aanbrengen.

Indien echter de vredegroet wordt verbonden met de nodiging, voorafgaand aan de inzameling van de gaven, kunnen het tafelgebed en de gemeenschap van brood en wijn beter als één geheel van bidden en handelen ervaren worden. Hoe men ook kiest, in de vredegroet deelt men met elkaar de vrede van Christus, die alle verstand te boven gaat. In die verbondenheid wordt men genodigd en gaat men op naar de Tafel van de Heer (Mat. 5:23-24).

Inzameling van en gebed over de gaven

In de eerste christengemeenten werden levensmiddelen en andere gaven naar de plaats van samenkomst gebracht, waar de maaltijd tegelijk ook de vanzelfsprekende concretisering was van de diaconale zorg. Voor de viering zonderde men uit deze gaven brood en wijn af. Tegenwoordig zamelen wij geld in, dat bij de viering van de Maaltijd van de Heer samen met brood en wijn als offergaven naar de Tafel wordt gebracht. Dit offer van de gemeente (Rom. 12:1) houdt ten diepste verband met het offer van Christus, dat wij in de Maaltijd gedenken. Zo dragen de gaven (en de bijbehorende gebeden) bij aan de voorbereiding van de Tafel. Brood en wijn werden volgens de kerkvader Irenaeus aangedragen *als de eerstelingen van de schepping*, de schepping waarvan God zijn Koninkrijk wil maken. Daarom mag het aandragen en aanvaarden van de gaven van de gemeente bij de viering van de Maaltijd van de Heer nadruk krijgen. Als er bij gebeden wordt, dan geeft 1 Kronieken 29:14 de toon aan:

*Het komt alles van U
en wij geven het U uit uw hand.*

kenmerken van het gebed

- het gebed over de gaven spreekt de dankbaarheid uit voor alles wat wij van God ontvangen, het werk van zijn handen ('van U zijn alle dingen');
- ons leven, het werk van onze handen, ons vermogen en onze mogelijkheden brengen wij voor God met de bede ons daarmee te aanvaarden en deze gaven in dienst te stellen van zijn koninkrijk;
- het gebed helpt ons de 'dingen' als gaven en ons leven in een ander perspectief te zien;
- het gebed over de gaven verbindt (brood en wijn met) onze gaven (en) met al onze gebeden;
- de structuur van het gebed met of zonder Maaltijd van de Heer blijft dezelfde, accentverschillen zijn mogelijk;
- het kan afgestemd zijn op de tijd van het liturgisch jaar.

tekstvoorbeeld

Gezegend zijt Gij, God,
Schepper van al wat leeft.
Uit uw milde hand
hebben wij gaven ontvangen.
Aan U dragen wij op
de vruchten van de aarde,
brood en wijn,
het werk van onze handen.
Maak het voor ons
en voor allen tot leeftocht,
op weg naar uw koninkrijk,
voor nu en altijd.

a. Amen.

DE MAALTIJD VAN DE HEER

De gebeden en gaven vormen de inleiding op de Maaltijd van de Heer. In de brieven van Paulus is dat de aanduiding voor de maaltijd die Jezus Christus heeft ingezet, waartoe Hij nodigd en waarin Hij zichzelf aan de zijnen schenkt. Het is de maaltijd die de dag des Heren heiligt en die de gemeente viert om zijn dood en opstanding te verkondigen 'totdat Hij komt'.

De Maaltijd van de Heer wordt gekenmerkt door het dankend gedenken, waartoe de Schriften ons voortdurend aansporen en waarmee de kerk zich beweegt in het voetspoor van de synagoge. Gods heilsdaden staan in het middelpunt. Dankend gedenken wil zeggen dat de grote daden van God in schepping, verzoening en verlossing worden uitgeroepen voor Gods aangezicht – daden die tot vervulling komen in de zending van zijn Zoon: *Zijn dood gedenken wij, zijn opstanding belijden wij, zijn toekomst verwachten wij. Maranatha!*

Dankzegging en lofprijzing, ‘eucharistie’ in de woorden van Paulus, bepalen dus het karakter van de Maaltijd van de Heer. Breken en delen vinden plaats onder dankzegging. Essentieel voor het tafelgebed bij de viering van de Maaltijd van de Heer zijn de elementen die in het rapport over Doop, Eucharistie en Ambt van de Wereldraad van Kerken (het ‘Lima-rapport’) zijn vermeld. Dit betekent dat het tafelgebed:

- trinitarisch bepaald is (dankzegging aan de Vader, gedachtenis van Christus en aanroeping van de Geest);
- een doxologische sfeer ademt (dankzegging, lofprijzing);
- een conciliaire reikwijdte heeft (gemeenschap der heiligen, die levenden en gestorvenen omvat, in kritische solidariteit en met pastoraal-diaconale aandacht);
- een eschatologisch perspectief biedt (de maaltijd van het Koninkrijk, gericht op Gods toekomst).

Het tafelgebed is daarom ondenkbaar zonder een uitdrukkelijke verwijzing naar brood en wijn als gaven van de Heer. Het heeft oog voor Gods scheppende omgang met de aarde en wie daarop wonen. Het tafelgebed besteedt aandacht aan enkeling en samenleving. Het bepaalt ons bij het verleden in schuldbelijdenis en verzoening en is gericht op vernieuwing in de toekomst. Ten slotte verwoordt het zowel de ontmoeting met de Heer die zijn gasten aan Tafel nodigt als de ontmoeting van hen die tafelgenoten zijn.

In deze Proeve voor de Eredienst zijn tafelgebeden voor de viering van de Maaltijd van de Heer opgenomen, die in zowel de lutherse als de gereformeerde traditie in en buiten Nederland ingang hebben gevonden. Daarnaast is geput uit de gebedenschat van andere grote christelijke tradities. Aldus vormen deze teksten een band met de brede oecumenische traditie waarin de kerken elkaar in het spoor van het Lima-

rapport in toenemende mate herkennen in de viering van de Maaltijd van de Heer. Zowel de lutherse als de gereformeerde traditie in Nederland leggen na de dankzegging, waarmee het tafelgebed inzet, een accent op de directe verbinding van de instellingswoorden met het breken en delen. Enkele tafelgebeden volgen nadrukkelijk dit spoor. In andere zijn de inzettingswoorden opgenomen in het geheel van het tafelgebed, waarbij evenzeer de eenheid van bidden en handelen is voorondersteld.

MAALTIJD VAN DE HEER – A

Tafelgebed

Het tafelgebed zet in met een *beurtspraak* die de toon van de lofzegging aangeeft:

- v. De Heer zij met u. *of*: Vrede zij met u.
- a. En met uw geest.
- v. Verheft uw harten.
- a. Wij zijn met ons hart bij de Heer.
- v. Brengen wij dank aan de Heer, onze God.
- a. Hij is onze dankbaarheid waardig.

Deze beurtspraak begint met de wederzijdse groet en wordt gevolgd door de aansporing: *sursum corda*, ‘omhoog de harten’, met de oproep om de Heer te danken. In de beurtspraak tussen voorganger en gemeente wordt hun saamhorigheid geaccentueerd, nu de gemeente uit naam van heel de schepping de Naam van de Allerhoogste gaat zegenen. In de *dankzegging* aan de Vader gedenkt, verkondigt, proclameert, viert zij zijn grote daden in schepping en bevrijding. Lofprijzend somt zij op wat Hij de eeuwen door heeft gedaan ten bate van zijn mensenvolk. Wat van zinentwege in Israël en in Jezus Christus eens en voor altijd is geschied – heil voor alle mensen – is blijvend actueel. Deze dankzegging, *prefatie*, heeft een variabel karakter, naar de tijd van het jaar of het eigene van de dag.

tekstvoorbeeld

U komt onze dank toe,
HEER onze God,
overal en altijd,
door Jezus, onze Heer.

Want Gij hebt ons geschapen
tot een leven van liefde en lofzang,
en toen wij U loslieten,
hebt Gij ons vastgehouden
en ons teruggeroepen
van een doodlopende weg.
Gij hebt ons bevrijd
uit de macht van donker en dood
en ons uitzicht gegeven
op een toekomst van licht:
vrijheid, vrede, vreugde,
voor al uw geliefde mensen.
Daarom, HEER onze God,
scharen wij ons
bij allen die U belijden
als de God van hun leven
en zingen wij U toe
ons lied van lof en liefde:

De lofzegging mondt uit in de acclamatie *Sanctus* en *Benedictus*, 'Heilig' en 'Gezegend Hij die komt'. De lofzang voor Gods troon van de gemeente in de hemelen en op de aarde wordt verbonden met een aanroep van Hem die op een ezel tot zijn volk komt en zijn leven offert. De verbinding van Gods verheven majesteit en zijn komen in nederigheid is één van de hartsgeheimen van de gemeente. Vergelijk ook de verbinding van Kyrie en Gloria in de intrede van de dienst. Het Sanctus is reeds bekend in de synagogale liturgie. De tekst is ontleend aan Jesaja 6:3. Het Hosanna uit Psalm 118:25 wordt in Matteüs 21:9 verbonden met het intochtsverhaal van Palmzondag. In het Sanctus en Benedictus wordt op hymnische wijze de eschatologische spanning bezongen, die met deze tweevoudige uitroep beleefd en beleden wordt. De Gezegende, die gekomen is en komt, is ook Dege-
ne die komen zal en naar wiens verschijning in heerlijkheid de gemeente mag uitzien.

Heilig, heilig, heilig de Heer,
de God der hemelse machten.
Vol zijn hemel en aarde
van uw heerlijkheid.
Hosanna in den hoge.

Gezegend Hij die komt
in de Naam van de Heer.
Hosanna in den hoge.

Het vervolg van het tafelgebed concentreert zich op de *gedachtenis van Christus*: zijn weg en zijn werk, zijn lijden, dood en opstanding.

tekstvoorbeeld

Gezegend zijt Gij, God onze Vader,
en gezegend is Jezus die komt in uw Naam.
Want Hij is tot het uiterste gegaan
om ons voor U te behouden,
Hij heeft voor ons uit
de doortocht gemaakt
door de engte van de dood
naar de ruimte van het leven.
Zo is Hij onze herder,
de hoeder van zijn volk.

Deze gedachtenis leidt toe naar de *inzettingswoorden*. Deze staan in het hart van het tafelgebed. Biddend gedenken wij dat ons nemen, danken, breken en delen aan ons zijn opgedragen door de Heer zelf, op de avond voor zijn lijden, en dat wij alles doen tot zijn gedachtenis. Zo worden brood en beker aangewezen als de tekenen van zijn offer, waarin Hij, die aan tafel onze Gastheer wil zijn, zichzelf geeft aan de zijnen die Hem gedenken. Tijdens de inzettingswoorden neemt de voorganger achtereenvolgens brood en beker in de handen en heft deze een weinig op.

tekstvoorbeeld

Hij heeft in de nacht van de overlevering
het brood genomen,
daar de dankzegging over uitgesproken,
het gebroken en aan zijn discipelen gegeven,
en gezegd:
 Neemt en eet,
 dit is mijn lichaam dat voor u gegeven wordt,
 doet dit tot mijn gedachtenis.

Zo heeft Hij ook de beker genomen,
daar de dankzegging over uitgesproken,

hem rondgegeven
en gezegd:

Drinkt allen daaruit,
deze beker is het nieuwe verbond in mijn bloed
dat voor u en voor velen vergoten wordt
tot vergeving van zonden.
Doet dit zo dikwijls gij die drinkt,
tot mijn gedachtenis.

De inzettingswoorden kunnen uitlopen op een acclamatie van de gemeente, waarin het eschatologisch perspectief van de dood en de verrijzenis van de Heer wordt bezongen.

tekstvoorbeeld

Zijn dood gedenken wij,
zijn opstanding belijden wij,
zijn toekomst verwachten wij.
Maranatha.

In de gedachtenis van de inzetting wordt duidelijk dat het aanbrenge van onze gaven van brood en wijn alleen mogelijk is als een dankoffer door, met en in Christus. 'Zo is de eucharistie een teken van wat de wereld gaat worden: een offergave en lofzang aan de Schepper, een wereldwijde gemeenschap in het lichaam van Christus, een koninkrijk van gerechtigheid, liefde en vrede in de heilige Geest' (Lima-rapport, Eucharistie, nr. 4).

tekstvoorbeeld

Bijeen tot zijn gedachtenis
komen wij tot U, o God,
met dit brood en deze beker
en wij bidden U:
gedenk het offer van de Zoon van uw liefde
en aanvaard ons offer van lof en dank.

Heel de viering van de Maaltijd van de Heer is afhankelijk van het werk van de heilige Geest. Dat wordt tot uitdrukking gebracht in de *aanroeping van de heilige Geest*, de epiclese. In de lutherse traditie komt geen uitdrukkelijke epiclese voor in de tafelgebeden. Het woord van de belofte moet het doen. In de gereformeerde traditie ligt dit anders. Het gebed om de heilige Geest neemt een centrale plaats in. In het oude

avondmaalsformulier wordt gebeden: 'dat Gij in dit avondmaal, waarin wij oefenen de heerlijke gedachtenis van de bittere dood van uw lieve Zoon Jezus Christus, door uw Heilige Geest in onze harten wilt werken, dat wij ons met waarachtig vertrouwen aan uw Zoon Jezus Christus hoe langer hoe meer overgeven, opdat onze bezwaarde en verslagen harten met zijn waarachtig lichaam en bloed, ja met Hem waarachtig God en mens, het enige hemelse brood, door de kracht des Heiligen Geestes gespijzigd en gelaafd worden'. De opvattingen omtrent de vraag of de aanroeping van de heilige Geest zowel de elementen van brood en wijn betreft of alleen de gemeenschap van de gelovigen, worden in het Lima-rapport verenigd: 'Dankzij het levende woord van Christus en in de kracht van de heilige Geest worden brood en wijn de sacramentele tekens van het lichaam en bloed van Christus' (Lima-rapport, Eucharistie, nr. 15). Brood en wijn zijn tekenen van een nieuwe schepping in Christus. Als de kerk bidt: 'Kom, heilige Geest, vernieuw de hele schepping', dan mag dat ook gelden voor het brood en de wijn als eerstelingen van de schepping, alsook voor de gemeenschap: 'De kerk als gemeenschap van het nieuwe verbond roept de heilige Geest vol vertrouwen aan, opdat zij geheiligd en vernieuwd mag worden en geleid in alle gerechtigheid, waarheid en eenheid en opdat zij de kracht mag ontvangen om haar zending in de wereld te vervullen' (Lima-rapport, Eucharistie, nr. 17).

tekstvoorbeeld

Zend, bidden wij, uw heilige Geest
over deze tekenen van brood en wijn
en over heel onze gemeenschap;
dat hiermee in ons groeien mag
de vaste hoop op een toekomst
die niemand ons ontnemen kan.

Naast de acclamaties in het tafelgebed, die het gemeenschapskarakter daarvan onderstrepen, vraagt de gemeenschap van de gelovigen ofwel de gemeenschap der heiligen aparte aandacht. De gemeente viert met de kerk van alle tijden en plaatsen, hemelhoog en wereldwijd. De voorbede en de inzameling van de gaven ten dienste van de mensengemeenschap zijn reeds signalen daarvan. Ook in het tafolge-

bed mag er ruimte zijn voor die verbondenheid die over alle grenzen heen reikt door allen die ons in geloof zijn voorgegaan te gedenken en te bidden voor wie ons zijn toevertrouwd.

tekstvoorbeeld

Gedenk dan
en voeg ons samen met allen
die ons zijn voorgegaan,
met wie ons lief waren
en die we moesten verliezen
met de heiligen van naam
en de ontelbare vergetenen,
heel uw mensenvolk,
genodigd aan uw maaltijd.

Het tafelgebed loopt uit op een passage over de verwachting van het Koninkrijk Gods. Deze heeft het karakter van een lofprijzing. In zekere zin is deze lofprijzing het hoogtepunt van het tafelgebed. Het toekomstperspectief geeft immers de reikwijdte van de viering van de Maaltijd van de Heer aan. Enerzijds delen wij reeds nu in de verwerkelijking van het Koninkrijk Gods, anderzijds is het een voorsmaak daarvan.

tekstvoorbeeld

Uw Koninkrijk kome,
hier in ons midden,
God onze Vader,
gezegend uw Naam,
tot in lengte van dagen,
door Jezus Christus, onze Heer.

Het tafelgebed wordt altijd besloten met de acclamatie van de gemeente:

Amen.

De gemeenschap van brood en wijn

Het *gebed des Heren* vormt de inzet van het breken en delen van brood en wijn. Dit gebed kan gelden als kern en oriëntatie van alle tafelgebeden. Direct aansluitend aan dit gebed wordt dan ook het brood gebroken en de wijn uitgegoten.

De gemeenschap van brood en wijn kan worden ingeleid met de *vredegroet* indien deze nog niet is gewisseld bij de nodiging tot de Maaltijd van de Heer.

Tijdens het breken van het brood en het uitgieten van de wijn wordt het *Lam Gods* gezongen (eventueel zolang de handeling duurt).

Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld, ontferm
U over ons;
Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld, ontferm
U over ons;
Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld, geef ons
de vrede!

Als het brood gebroken en de wijn uitgegoten is, klinkt nogmaals een nodiging:

Zalig zij,
die genodigd zijn
tot het bruiloftsmaal van het Lam.

Deze nodiging kan worden gevolgd door een gebed van de gemeente:

Heer, ik ben niet waard dat Gij tot mij komt,
maar spreek slechts een woord en ik zal gezond worden.

Bij het delen van brood en wijn wordt ieder persoonlijk aangesproken.

Wie het brood deelt, zegt:

Het lichaam van Christus, voor u gegeven.

Wie het ontvangt, zegt:

Amen.

Wie de wijn deelt, zegt:

Het bloed van Christus, voor u vergoten.

Wie het ontvangt, zegt:

Amen.

Tijdens de gemeenschap van brood en wijn kan een *lied* gezongen worden of worden gemusiceerd.

Gebed na de Maaltijd

Ter afsluiting van de gemeenschap van brood en wijn kan een gebed worden gebeden. Het gebed na de Maaltijd vormt een schakel tussen de Maaltijd en de uitzending.

kenmerken van het gebed

- er wordt uitdrukkelijk naar de gaven verwezen;
- het heeft dezelfde dankzeggende toon als de lofzegging in het tafelgebed;
- er wordt gebeden om de vruchten van de communie (levensvernieuwing);
- het gebed verwijst naar de zending in de wereld en bouwt daarmee voort op de epiclese;
- in het gebed mag het tijdeigen doorklinken.

tekstvoorbeeld

Wij danken U, Heer,
voor de gaven die wij van U hebben ontvangen.
Versterk in ons de Geest van uw Zoon
die onder ons kwam om uw wil te volbrengen,
en maak ons tot zijn volgelingen,
vandaag en alle dagen
tot in de eeuwen der eeuwen.

a. Amen.

Zowel de lutherse als de gereformeerde traditie kennen als klassieke dankzegging ook Psalm 103. Dit gebed wordt, in navolging van de lutherse traditie, ingeleid met de oproep uit Psalm 118:

Dankt de Heer, want Hij is vriendelijk. [Halleluja.]

a. Want zijn goedheid duurt in eeuwigheid. [Halleluja.]

ZENDING EN ZEGEN

Zending en zegen zijn nauw met elkaar verbonden. Tot besluit van de dienst zal de zending kort en krachtig zijn. Het nodige is immers gezegd en gedaan.

Hier kan, als dat nog niet eerder in de dienst is gebeurd, een korte bewerking van de Tien Woorden als bemoediging en zending worden gebruikt. Deze plaats vraagt om een korte samenvatting in een belijdende stijl. De gemeente heeft zojuist Gods toekomst in woord en teken gevierd. Uitgezonden in de wereld belooft zij zich daarvoor in te zetten.

Ook zending en zegen staan in het teken van de lofzegging. Dat kan, in de lijn van de lutherse traditie, met de volgende woorden tot uitdrukking worden gebracht:

Gaat heen in de vrede des Heren.

a. God zij lof en dank.

De zending wordt bekrachtigd met de zegen, bijvoorbeeld de aäronitische zegen of de apostolische zegen uit de brieven van Paulus. De gemeente zingt of zegt hierop: Amen.

Voorafgaand aan de zegen wordt in de gereformeerde traditie een *slotlied* gezongen. Dit kan ook na de zegen klinken.

MAALTIJD VAN DE HEER – B

Nederlandse gereformeerde traditie

Bij de bediening van het Avondmaal in de gereformeerde traditie gaan onderwijzing en gebed hand in hand. Zij kan wellicht het beste worden gekenschetst als een 'lerende viering'. Deze wijze van vieren vindt zijn oorsprong in de avondmaalsorden zoals die zijn gegroeid in de reformatorische ontwikkelingen van zowel de calvinistische als de lutherse traditie. Het avondmaalsformulier van de gereformeerde traditie in Nederland is een mengvorm van meerdere invloeden. Het formulier zoals dat in de hervormde en gereformeerde kerken ingang gevonden heeft, is ontleend aan de kerkorde van de Paltz. Petrus Datheen bezorgde de vertaling van het formulier ten behoeve van de vluchtelingengemeente in Frankenthal. Het formulier gaat terug op drie bronnen: ten eerste Calvijn (er bestond een intensieve correspondentie tussen theologen van de Paltz en Calvijn), ten tweede de liturgie van de Nederlandse vluchtelingengemeente in Londen (Maarten Micron) en ten derde de Lutherse Agende van Württemberg uit het jaar 1533.

Het is in dit avondmaalsformulier een typisch kenmerk van de gereformeerde traditie, dat tussen de inzettingswoorden enerzijds en de tafelgemeenschap anderzijds het zelfonderzoek, de terugwijzing van de onboetvaardigen en de verkondiging van Gods genade een plaats heeft gekregen. Het zelfonderzoek heeft een driedelige structuur van ellende, verlossing en dankbaarheid, en heeft ten doel dat de gelovigen zich 'recht beproeven' en het avondmaal gebruiken als een ge-

dachtenis van Christus. De terugwijzing van de onboetvaardigen – met zondencatalogus – heeft betrekking op degenen die in openbare zonde leven. Al sinds het verschijnen van het *Dienstboek-in ontwerp* van de Nederlandse Hervormde Kerk in 1955 is de vraag gesteld naar een overzetting van deze zondencatalogus naar onze huidige maatschappelijke verhoudingen. Dit is van belang, omdat in de zondencatalogus het hoogst belangrijke element van de tucht tot uitdrukking komt. Het Avondmaal treedt nu ordenend het leven binnen. De zondencatalogus in het avondmaalsformulier is een actualisering van de Decaloog voor de concrete levenssituatie van de zestiende eeuw. Dat roept de noodzaak op dit onderdeel van het avondmaalsformulier opnieuw te actualiseren, nu echter toegesneden op onze huidige levenssituatie. Dit is eens te meer nodig, willen de overgeleverde formulieren als een levend erfgoed kunnen worden begrepen en functioneren. In deze proeve van het Dienstboek wordt daarom het gereformeerde avondmaalsformulier opgenomen, tezamen met een bewerking van de zondencatalogus zoals die nu reeds gedurende een groot aantal jaren in een brede kring van hervormd-gereformeerde gemeenten functioneert. Deze is bekend geworden als de ‘versie Harmelen-1977’.

Het avondmaalsgebed, waarin de geloofsbelijdenis als een onderdeel van het gebed is opgenomen, vindt plaats na de onderwijzing en voor de communie. Het is een gebed om de werking van de heilige Geest die ons verenigt met het waarachtig lichaam en bloed van Christus ‘...ja met Hem waarachtig God en mens’. Het bestaat eigenlijk uit twee lange zinnen, waarin enerzijds wordt gebeden om de spijziging met het enige hemelse brood Jezus Christus, en anderzijds om kracht (door dit voedsel) om het kruis op te nemen en de overwinning te verwachten.

De taal van de onderwijzing is taal van de liturgie, omdat de catechese in het spoor van de kerkelijke traditie wordt verstaan als het afleggen van een geloofsweg. Zie daartoe wat in de paragraaf over het liturgisch jaar wordt geschreven ten aanzien van de Veertigdagentijd en de Paaswake. Dit komt onder meer tot uitdrukking in het gedeelte van de onderwijzing over de eenheid van de kerk in Christus. In zekere zin wordt in het formulier van de Paltz op de vereniging van de kerken van reformatorische signatuur vooruitgegrepen door

enkele passages aan een lutherse *Agende* te ontleen, zoals de 'Onderwijzing aangaande de Inzetting', vanaf 'Opdat wij nu vast zouden geloven...' tot en met 'Daartoe helpe ons de almachtige God en Vader van onze Here Jezus Christus, door zijn heilige Geest'. De lutherse *Agende* geeft een uitlegging van de woorden der Inzetting, die praktisch zijn overgenomen door de Paltz en een aansporing tot broederlijke liefde. De laatste luidt aldus:

Dan gelijkerwijs uit vele beziën samengeperst één wijn en één drank vliet en zich ondereen vermengt, en uit vele graankorrels één meel gemalen, één brood gebakken wordt, zo zullen wij allen die door het geloof in Christus ingelijfd zijn, door broederlijke liefde om Christus onze lieven Heilands wil, die ons tevoren uitnemend heeft liefgehad, allen één lichaam, drank en brood worden, en zulks jegens elkander niet alleen met lege woorden, maar met de daad, zoals Johannes duidelijk leert, en trouw jegens de ander bewijzen; daartoe helpe ons de almachtige barmhartige God en Vader van onze lieve Here Jezus Christus, door zijn heilige Geest. Amen.

Deze symboliek aangaande de eenheid van de kerk in de viering van het Avondmaal is ontleend aan de Didachè:

Wij zegenen U, Vader, vanwege de heilige wijnstok David, uw knecht, waaraan Gij ons deel hebt gegeven door Jezus, uw dienaar... Zoals dit brood dat wij breken, verstrooid was over de bergen en werd samengebracht en één is geworden; breng zo uw gemeente bijeen in uw rijk, van de einden der aarde...

Het is een symboliek die we ook aantreffen bij de kerkvader Augustinus. Uitgaande van 1 Kor. 10:17 zegt hij in een preek:

Hoe talrijk wij ook zijn, allen zijn wij één lichaam, één brood... Eén enkel lichaam, dat uit een veelheid is samengesteld. Bedenkt, dat het brood niet uit één graankorrel, maar uit een groot aantal graankorrels gemaakt wordt... Wat de kelk betreft, herinnert u broeders, hoe de wijn gemaakt wordt. Er hangen veel druiven aan de tros, maar het sap dat uit al die druiven stroomt, gaat in eenheid op... (*Sermo* 272 en 234).

De uitdeling en de communie worden ingeleid met het *sursum corda*, 'omhoog de harten', uit de brede traditie van de kerk. In de gereformeerde traditie ligt er de nadruk op dat het verheerlijkte lichaam van Christus in de hemel is. De Heidelberger Catechismus zegt in Zondag 18 dat Hij, wat zijn menselijke natuur aangaat, niet meer op de aarde is. De liturgische consequenties hiervan worden zichtbaar in de wijze waarop het 'omhoog de harten' wordt geformuleerd:

Opdat wij dan met het waarachtige hemelse brood Christus gespijzigd mogen worden, zo laat ons met onze harten niet aan het

uiterlijke brood en de wijn blijven hangen, maar ze opwaarts in de hemel verheffen, waar Christus Jezus is, onze voorspraak ter rechterhand zijns hemelsen Vaders, niet twijfelende, of wij zullen zo waarachtig door de werking des heiligen Geestes met zijn lichaam en bloed aan onze zielen gespijzigd en gelaafd worden, als wij deze heilige spijs en drank tot zijn gedachtenis ontvangen.

De woorden van de uitdeling houden zich aan 1 Kor. 10:16 en 17:

Het brood, dat wij breken, is de gemeenschap met het lichaam van Christus. De beker der dankzegging, waarover wij de dankzegging uitspreken, is de gemeenschap met het bloed van Christus.

Daaraan worden de woorden toegevoegd die Micron in de Londense gemeente gebruikte:

Neemt, eet, gedenkt en gelooft, dat het lichaam van onze Here Jezus Christus in de dood, aan (de galg van) het kruis, is overgeleverd tot de vergiffenis van onze zonden.

Neemt, drinkt allen daaruit, gedenkt en gelooft, dat het bloed van onze Here Jezus Christus uitgestort is aan (de galg van) het kruis tot een vergiffenis van al onze zonden.

Het formulier van de Paltz, zoals dat in de Nederlandse gereformeerde traditie is ingeburgerd, draagt een zeer irenisch karakter, dat mede is ingegeven door de gastvrijheid die de vluchtelingengemeente van Frankenthal in de lutherse Paltz ontving. Het verdient daarom een eigen plaats in die gemeenten in de zich verenigende kerk die de nadruk leggen op de viering van het Avondmaal als de verinnerlijking van de weg van het geloof. Maar evenzeer verdient het aandacht in het onderricht van alle gemeenten in de zich verenigende hervormde, gereformeerde en lutherse kerken, omdat dit formulier onmisbare aspecten van de geloofstraditie in beeld brengt op een wijze die geloof en leven verbindt. Om deze reden is dit 'levende erfgoed' opnieuw in deze proeve van het Dienstboek opgenomen.

Avondmaalsformulier van Calvijn

Om dezelfde reden wordt het avondmaalsformulier van Calvijn opgenomen. Toen hij in 1541 naar Genève terugkeerde na een verblijf van enige jaren in Straatsburg, gaf hij aan de gemeente naast het psalmboek met de cantica ook liturgische aanwijzingen en formuleringen, waaraan hij in Straatsburg al gewerkt had. Daarbij was ook een orde voor het Avondmaal. Deze is, zoals eerder beschreven, een van de

bronnen geworden voor vele latere orden en formulieren, waaronder het Nederlandse.

De avondmaalsliturgie van Calvijn kent een nadrukkelijke overleiding van de prediking naar het Avondmaal. Na de prediking vindt eerst voorbede plaats, gevolgd door een parafrase van het gebed des Heren. Daarna volgt de geloofsbelijdenis en worden brood en wijn op tafel geplaatst. Vervolgens gaat de predikant naar de tafel en leest de instellingswoorden uit 1 Korintiërs 11. Daarop volgt de onderwijzing met als inzet, net als in het Nederlandse gereformeerde formulier, de *excommunication*, de terugwijzing van de afgodendienaars, de verachters van God, de scheurmakers die door sekten te stichten de eenheid der Kerk verbreken, alle meinedigen, enzovoort. De lijst wijkt niet veel af van die in het Nederlandse formulier. Er is echter één niet onbelangrijk verschil: waar het Nederlandse formulier na de instellingswoorden begint met het zelfonderzoek en dan de terugwijzing, begint Calvijn met de laatste. Dan roept hij op tot zelfonderzoek, dat hij vervolgens in dezelfde alinea verbindt met de aansporing om te vertrouwen op de barmhartigheid Gods. In plaats van de oorspronkelijke zondencatalogus is hier gekozen voor de eerder genoemde 'versie Harmelen-1977'.

De onderwijzing zet in met een oproep tot een onderzoek van het geweten: 'Laten wij dan allen doen waartoe Paulus ons aanspoort: ons geweten onderzoeken en nagaan, of wij echt berouw hebben over onze fouten en onze zonden betreuren, of wij waarlijk verlangen om voortaan heilig en naar Gods wil te leven en bovenal: of wij vertrouwen op de barmhartigheid Gods en het heil alleen zoeken in Jezus Christus en of wij bereid zijn af te zien van alle vijandschap en wrok en de wil en de moed hebben om in eendracht en liefde te leven met onze naasten'.

Na de nodiging volgt de oproep 'onze harten te verheffen tot waar Christus is in de heerlijkheid van zijn Vader, vanwaar wij Hem verwachten tot onze verlossing. Daarom moeten wij ook niet blijven hangen aan deze aardse en vergankelijke elementen die wij voor ogen hebben en met de hand aanraken als zouden wij Hem daar moeten zoeken, besloten in brood en wijn'.

De viering wordt voortgezet met het Gebed des Heren en de communie. Na de communie volgt de dankzegging: 'Hemelse Vader, wij prijzen en danken U, dat Gij een zo groot goed hebt geschonken aan ons arme zondaars en dat Gij ons deel hebt gegeven met uw Zoon, Jezus Christus, onze Heer...'. De dienst wordt besloten met de zegen.

Proeve van een lerende orde

Vanuit de opdracht de meer 'lerende' en 'vierende' orden met elkaar in verbinding te brengen wordt een nieuwe avondmaalsorde aangeboden. In deze orde wordt op een doorzichtige wijze de weg van het Avondmaal gevolgd, zoals Christus die met zijn discipelen volgens de evangelisten Matteüs, Marcus en Lucas en de apostel Paulus is gegaan. Bij deze orde wordt de eenheid van de dienst van de heilige Schrift en de Maaltijd van de Heer verondersteld. Dit betekent onder meer dat de schuldbelijdenis reeds aan het begin van de dienst heeft plaatsgevonden. Ook wanneer er behoefte is aan een meer uitgebreide onderwijzing, kan deze plaats vinden in het kader van de prediking (zoals de formulieren ook zijn ontstaan).

De kernwoorden voor deze avondmaalsbediening worden aangereikt door het instellingsverhaal zelf, namelijk: nemen – danken – breken – delen.

De viering begint met een nodiging en onderwijzing waarin de betekenis wordt aangegeven van de Maaltijd van de Heer. Aan een drietal aspecten wordt met name aandacht gegeven: de opdracht van Christus 'Doet dit tot mijn gedachtenis', het profetische visioen van het vreugdemaal voor alle volkeren der aarde en het Avondmaal als teken van Gods koninkrijk.

De gaven die worden ingezameld en de gaven van brood en wijn staan in onderling verband. Calvijn spreekt daarbij van 'heilige gaven en offers' die voor de viering van het Avondmaal worden ingezameld. Het zijn evenzovele tekenen van Gods zorgende liefde voor ons.

In het spoor van de opdracht in het instellingsverhaal om te doen wat de Heer heeft gedaan, worden nu de gaven genomen en wordt de dankzegging daarover uitgesproken. De woorden die hiervoor worden aangereikt, zijn ontleend aan

de Didachè. Het is het oudste zegengebed over brood en wijn in de christelijke traditie. Zegen en lofprijzing vormen de inzet van al ons bidden. Het gebed heeft zijn wortels in de joodse eredienst. In het verlengde van deze dankzegging volgen de bede om de heilige Geest en indien gewenst ook enkele voorbeden. Het gebed des Heren besluit de gebeden en is tegelijkertijd ook de inzet van het breken en delen van brood en wijn. Het gebed des Heren geldt als avondmaalsgebed bij uitstek: ‘... geef ons heden ons dagelijks brood en vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren...’.

Aansluitend bij het gebed des Heren wordt het brood gebroken en rondgereikt met de woorden van de apostel Paulus uit 1 Kor. 10:16,17, eventueel uitgebreid met de woorden van Micron: ‘Neemt, eet, gedenkt en gelooft...’.

Het brood dat wij breken,
is de gemeenschap met het lichaam van Christus.
[Neemt, eet, gedenkt en gelooft,
dat het lichaam van onze Heer Jezus Christus
gegeven is tot een volkomen verzoening
van al onze zonden.]

De drinkbeker der dankzegging,
waarover wij de dankzegging uitspreken,
is de gemeenschap met het bloed van Christus.
[Neemt, drinkt allen daaruit,
gedenkt en gelooft
dat het kostbaar bloed van onze Heer Jezus Christus
vergoten is tot een volkomen verzoening van al onze
zonden.]

Met de dankzegging en de zegen wordt de dienst van de Schrift en de Maaltijd van de Heer besloten.